

PAIDEIA (gr. παιδεία, łac. educatio, humanitas, cultura) – formowanie człowieka od najmłodszych lat przez edukację i wychowanie; uniwersalne podstawy edukacji lub ideał wypracowany przez starożytnych Greków, a uznany za ogólnoludzki.

Kategoria p. – jako kluczowej dla zrozumienia kultury gr., a wraz z nią kultury zach. jako istotnie różnej od pozostałych kultur – została wyeksponowana przez W. Jaegera (*P. Formowanie człowieka greckiego*). Autor ten twierdził, że choć procesy wychowawcze są obecne w każdej kulturze, to jednak dopiero w kulturze gr. wychowanie było świadomie ukierunkowane na określony – wiecznotrwały i uniwersalny ideał człowieka, a nie tylko na przygotowanie do zawodu czy formowanie jednej warstwy społecznej w obrębie jednego narodu. Głównym motywem tej kultury było doskonalenie człowieka, co najbardziej oddawało słowo *καλόν* [kalón] (piękno) lub *καλοκάγαθία* [kalokagathía] (piękno-dobro, szlachetność, doskonałość). Gr. p. pojawia się w kontekście sukcesywnego odkrywania prymatu człowieka wobec społeczeństwa, jednak nie ze względu na indywidualizm (subiektywne „ja”) lub postawę społeczną, lecz ze względu na obecne w każdej jednostce człowieczeństwo, posiadające obiektywne oparcie w naturze. Jaeger uważał, że gr. ideał człowieczeństwa był żywotny, powstawał w kręgu jednej warstwy społecznej, by z czasem nabrać znaczenia uniwersalnego.

Doskonalenie człowieka opisane przez Homera, którego Platon uznał za „wychowawcę całej Grecji” (*Resp.*, 606 E), dokonuje się w kręgu kultury królewskiej i szlacheckiej; wówczas krystalizuje się kategoria cnoty (*ἀρετή* [areté]), obejmująca męstwo i roztropność oraz ambicję bycia lepszym, ale w szlachetnej rywalizacji („primus inter pares”). Hezjod natomiast opiewając warstwę chłopską ukazał uniwersalny wymiar godności ludzkiej pracy oraz wyrażał przekonanie o ostatecznym zwycięstwie sprawiedliwości i prawa w wymiarze moralnym i religijnym. Solon symbolizuje narodziny społeczeństwa obywatelskiego i demokratycznego, współodpowiedzialnego za państwo, w ramach prawa stanowionego przez prawodawcę zgodnie z wyższymi (naturalnymi, boskimi) prawami niepisаныmi. Presokratycy odkryli uniwersalną wartość poznania dla samego poznania (*θεωρία* [theoría]), kierującego się nie doraźną korzyścią, lecz prawdą (*ἀλήθεια* [alétheia]). Kluczową rolę w rozwoju p. przypisał Jaeger sofistom, ponieważ ich podejście do wychowania i edukacji przełamało ostatecznie bariery uwarunkowań opartych na pokrewieństwie, przyna-

leżności do wąskiej grupy społecznej czy narodowości, które to kategorie zastąpione zostały zasadą wspólnoty kultury, czyli p. (Isokrates). Sofiści postulowali powszechną dostępność do możliwości rozwoju zarówno fizycznego, jak i duchowego. P. w ujęciu sofistów miała wymiar uniwersalny i opierała się na optymistycznym przekonaniu, że dzięki p. każdy człowiek może się rozwinąć. Największą rolę przypisywano retoryce, która pozwala na sprawne posługiwanie się intelektem i słowem. Jednak sofistów koncepcja p. uwarunkowana była subiektywizmem, antropocentryzmem i moralnym relatywizmem. Te cechy zostały zaatakowane przez Platona, który dążył do obiektywizacji p. przez odwołanie do teorii idei. Platon ogarniając pojęciem p. całą kulturę, rozwinął wizję doskonałego państwa, w którym trzeba odpowiednio uformować wszystkie warstwy społeczne (rolnicy, rzemieślnicy, strażnicy, rządzący), najwięcej uwagi poświęcając strażnikom, ponieważ z tej warstwy wyłaniana jest warstwa rządząca, w której rękach spoczywają losy całego społeczeństwa. Jaeger był przekonany, że p. jako „cultura” i „humanitas” została zasymilowana przez kulturę rzymską, a także przez chrześcijaństwo (*Wczesne chrześcijaństwo i grecka „P.”*). Uważał, że nawiązanie do ideałów gr. p. zawsze owocowało podniesieniem na wyższy poziom kultury ludzkiej wśród różnych narodów i w różnych epokach.

Jaegera interpretacja gr. p. zawiera uproszczenia i nieścisłości, zarówno co do samego słowa „paideia”, jak i jego znaczenia. Główne nieporozumienie polega na tym, że Jaeger utożsamiał p. z kulturą gr. lub z wychowaniem w duchu kultury gr. na drodze wyłączności. Tymczasem sam zauważał, że słowo „paideia” pojawiło się stosunkowo późno, bo dopiero u Ajschylosa, i to wyłącznie w odniesieniu do wychowania dzieci, a nie formacji uniwersalnej i przez całe życie. Określanie mianem p. kultury przedajshylesowej aż po Homera dotyczyłoby nie słowa „paideia”, lecz raczej pojęcia p. Ale uniwersalne znaczenie p. gr., obejmujące całą kulturę, w tym zwł. kulturę wysoką, pojawiło się dopiero w IV w. (*P. Formowanie człowieka greckiego*, 375) i nie było powszechne. W dziełach Ksenofonta p. odnosi się do wychowania jako procesu, który może przynieść różne rezultaty, niekoniecznie pozytywne. Można kogoś wychować na króla, a kogoś na niewolnika (*Memorabilia*, 2, 1, 3). Podobnie w tekstach Arystotelesa p. występuje w różnych znaczeniach – nie uniwersalnych, lecz partykularnych. Nie ma jednej p., skoro do każdego ustroju politycz-

nego trzeba być inaczej wychowanym (*Polit.*, 1310 a, 1337 a–b); także odrębnego wychowania potrzebuje władca (tamże, 1277 a).

Najwięcej odniesień do p. znajduje się w dziełach Platona, którego poglądom Jaeger przypisywał największe znaczenie. Ale idealne społeczeństwo Platońskiej utopii nie było egalitarne, a tym samym i p. musiała być zróżnicowana, jako kultura wyższa mogła być udziałem tylko warstwy panującej. Trudno więc Platońską p. pogodzić z p. jako ogólnoludzkim ideałem rozwoju człowieka.

Również późniejsi autorzy starożytni używali słowa „paideia” (i jego odmian) na oznaczenie jakiegokolwiek wychowania lub wykształcenia. Jeśli ma być to p. gr., to jest to specjalnie zaznaczone, np. Appian z Aleksandrii mówił o edukacji w kręgu literatury gr. (πεπαιδευμένος τὰ Ἑλληνικά [pepaideumenos ta Helleniká] – *Wojna cywilna*, IV 9, 65), w innych miejscach chodzi po prostu o jakieś wychowanie (tamże, 68–69); Józef Flawiusz pisał o tym, jak kucharz Faraona wychowywał Józefa, co tym bardziej dowodzi, że nie było to wychowanie gr. (*Starożytności żydowskie*, 2, 39). Jaeger przerysował więc znaczenie gr. p. nawet u samych Greków, kierował się nie tylko poglądami Platona, który w swym *Państwie* formował utopijnego człowieka, ale prawdopodobnie pozostawał pod wpływem niem. odpowiednika p. jako „Bildung” – koncepcji sięgającej jeszcze Mistra Eckharta, a rozwiniętej przez W. von Humboldta.

W NT słowo „paideia” pojawia się 13 razy. W większości przypadków oznacza karcenie przez wychowawcę (1 Kor 11, 32; Ap, 3, 19); oznacza też wychowanie w mądrości egip., jakie otrzymał Mojżesz (Dz 7, 22), lub nawet wychowanie przez Bożą łaskę (Łk 23, 22). W NT słowo „paideia” nie oznacza więc kultury gr. W tradycji chrześcijańskiej p. związana została ze zdobyciem podstaw kultury ogólnej (ἐγκυκλία παιδεία [enkyklía paidéia]) – obejmującej trivium (gramatyka, retoryka, dialektyka) i quadrivium (artytmetyka, geometria, muzyka, astronomia) – niezbędnej do dalszego kształcenia się, zarówno w filozofii, jak i w teologii; jednak p. pojęta jako ideał człowieka i to w perspektywie ostatecznego celu życia, jest inna w kulturze gr., a inna w kulturze chrześcijańskiej; pierwsza jest antropocentryczna, a druga teocentryczna.

Eksponując wagę gr. p. Jaeger nadał jej większe znaczenie niż faktycznie posiadała, tym bardziej że nie została ona sprowadzona tylko do kultury gr., zachowując jako podstawowe odniesienie sam proces wychowania, który może być różny dla różnych osób i środowisk i prowadzić może do różnych rezulta-

tów, nie zawsze pozytywnych. Tymczasem chrześcijaństwo, przejmując podstawy kultury gr. jako niezbędne dla formowania człowieka (*septem artes liberales*, aretologia), ma na celu nie tyle doskonałość człowieka samego w sobie, co jego otwartość na Boga w perspektywie ostatecznego z Nim zjednoczenia. Gr. p. byłaby tylko fragmentem kultury chrześcijańskiej, w skład której wchodziły dogmaty dotyczące natury ludzkiej (w tym problem skutków grzechu pierwotnego, co podważało grecki optymizm edukacyjny), a także zwrócenie uwagi na wyjątkową rolę sakramentów i łaski Bożej jako środków niezbędnych dla osiągnięcia celu życia.

Gr. p. nie wypełnia całości kultury chrześcijańskiej zarówno w płaszczyźnie antropologicznej, jak i etycznej, a także teologicznej.

E. Hamilton, *The Greek Way*, Lo 1930, NY 1973; W. Jaeger, *P. Die Formung des griechischen Menschen*, I–III, B 1933–1947, 1959⁴ (*P. Formowanie człowieka greckiego*, I–II, Wwa 1962–1964, 2001); H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, P 1948, 1965⁷ (*Historia wychowania w starożytności*, Wwa 1969); *Greek Civilization and Character. The Self-Revelation of Ancient Greek Society* (tłum. A. J. Toynbee), NY 1953; F. Rauhut, *Die Herkunft der Worte und Begriffe „Kultur“, „Civilisation“ und „Bildung“*, Germanisch-Romanische Monatsschrift 34 (1953), 81–91; E. Hamilton, *The Echo of Greece*, NY 1957; W. Jaeger, *Early Christianity and Greek P.*, C (Mass.) 1961 (*Wczesne chrześcijaństwo i grecka „P.“*, Bd 1997); *P. The World of the Second Sophistic*, B 2004.

Piotr Jaroszyński